

NESİMÎ'NİN MAHLASLARI PROBLEMİ

Özer ŞENÖDEYİCİ*

Özet

XIV. yüzyılın önemli isimlerinden biri olan Nesîmî, Türk edebiyatında Hurufiliği savunmadaki şiddeti ve feci ölümü etrafında oluşturulan efsanevi rivayetlerle tanınmaktadır. Onun acılı ölümü, bilhassa Alevî-Bektaşî zümrelerin dikkatini çekmiş ve Nesîmî, Alevilerin yedi ulu şairinden biri olarak anılmaya başlamıştır. Türk edebiyatı tarihini olduğu kadar Türk inanç tarihini de ilgilendiren Hurufilik akımının önemli temsilcilerinden biri olan bu şairin gerçek kimliği hakkında bilinenler oldukça azdır. Hatta onun kullandığı mahlaslar bile tartışmalı bir durumdadır. Bu önemli eksiklik, Nesîmî'nin şiirlerinin tümüyle tespit edilebilmesine engel teşkil etmektedir. Tarihi ve modern kaynaklarda Nesîmî'nin farklı mahlaslar kullandığını ifade eden söylemler bulunmaktadır. Çalışmada bu veriler derlenmiş ve ortaya çıkan sonuçlardan hareketle şairin hangi mahlasları kullanmış olabileceği üzerinde durulmuştur. Farklı kaynaklarda şairle nispetle anılan Nesîmî, Hüseyinî, Seyyid, Seyyid Nesîmî, Hâşimî, Şirâzî, Na'îmî, İmâd mahlasları değerlendirilmeye tâbi tutulmuş, onun mahlassız yazmış olabileceği ihtimali de göz ardı edilmemiştir. Bu sayede, Nesîmî'nin kullandığı iddia edilen tüm mahlaslar derli toplu bir hâle getirilmiştir. Alternatiflerin içinden Hüseyinî, şair tarafından kullanılmış olabilecek ikinci bir mahlas olarak ön plâna çıkarılmış, diğerleri içinse yeterli delilin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Böylece şairin biyografisine bazı bilgiler ve yeni sorular ilave edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mahlas, Nesîmî, Hurufilik, Bektaşilik, divan, yazma eser

THE PROBLEM OF NESİMÎ'S PENNAMES

Abstract

Nesîmî, one of the important figures in the 16th century, is known in Turkish Literature as a radical supporter of hurufism and also because of legendary rumors about his tragic death. His tragic death, especially, attracted the attention of Alawi-Bektashi community and since that time Nesîmî has been regarded as one of the seven divine poets of Alawi belief. Information about the true identity of the poet who was one of the main representatives of Hurufism movement that interests in the Turkish religion history as well as Turkish literature history, is very insufficient. Even, his pennames are not known clearly. This important deficiency hinders the identification of Nesîmî's all poems. There are some clues that the poet used different pennames according to historical and contemporary sources. In this paper, the in-

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon/Türkiye, ozersenodeyici@gmail.com

formation has been compiled, and it has focused on which pennames that the poet could be used by means of these results. Nesîmî, Hüseyinî, Seyyid, Seyyid Nesîmî, Hâşimî, Şirâzî, Na'îmî, İmad pennames in different sources have been evaluated and also it has not been ignored that he may have never used a penname. In this way, all pennames Nesîmî is said to have used have been collected. It is concluded that Hüseyinî, of these alternatives, may have been used by the poet as a second penname; but for the others, sufficient evidence could not be found. Thus, some information and new questions have been added to the biography of the poet.

Keywords: Penname, Nesîmî, Hurufism, Bektashism, diwan, manuscript

1. Giriş

Türk edebiyatı tarihinde “Seyyid İmadeddin Nesîmî” olarak anılan XIV. yüzyıl Hurufî şairi hakkında oldukça az bilgi bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, eldeki verilerin de kesin doğruları yansıttığını iddia etmek oldukça güçtür. Şairden bahseden kaynaklarda onun şahsiyeti ve edebî kişiliği; menkıbelerin, propagandaların yahut yargılamaların gölgesinde bırakılmıştır. Haddizatında bilgi kirliliğinden başka bir şey ifade etmeyen birçok rivayet, literatürde bir “İdealist Nesîmî” tipi vücuda getirirken diğer yandan onu Hurufî olmasından ötürü dışlayan ve küçümseyen ikinci bir tutum gelişmiştir. Ayrıca şairin feci akıbetinin kamu vicdanında neden olduğu infial, onun farklı zümrelerce, hatta farklı milletlerce sahiplenilmesi sonucunu doğurmuştur¹. Bu nedenle onu benimseyen zümrelerin her biri tarafından ona atfedilen destansı yaşam ve ölüm hikâyeleri, Nesîmî'nin biyografisini gölgede bırakmıştır. Şairin Türkçe Divanı'nı neşreden Hüseyin Ayan da söz konusu karmaşaya şöyle dikkat çekmiştir: “Nesîmî hakkında kaynakların verdiği bilgilerin ne derece doğru olduğunu kestirmek mümkün olmuyor. Birbirini tutmayan bu bilgilerin birçoğu rivayet kabilindedir (2002: 1)”

Şairin doğum yeri², hatta ismi³ bahislerinde karşılaşılan bilgi kirliliği şöyle izah edilebilir: Ölümünden sonra şöhret bulduğu için, Nesîmî hakkında bilinenlerin çoğu, o öldükten sonra üretilmiştir. Bu üretim esnasında rivayetler; Nesîmî'den bahseden kaynak kişilerin onu kendi görüşlerine, inançlarına⁴, memleketlerine, milliyetlerine mal etme çabaları neticesinde çeşitlenmiştir. Aynı çeşitlilik ve müphemlik, şairin mahlasları hususunda da kendisini göstermektedir⁵.

Mahlas, şairlerin kendi meşreplerine ve zevklerine ya da kişisel herhangi bir başka özelliklerine istinaden seçtikleri ve şiirlerinde kullandıkları müs-

tear isimdir. “Rastgele seçilmeyen mahlasta şairin karakterini veya önde gelen bir eğilimini yahut da gönlünde yaşattığı bir vasfı aksettirmesine dikkat edilir. Her mahlas bilerek ve özenilerek alınmıştır (Akün, 1994: 395).” Nispet î’si eklenmiş bir lâfızdan ibaret olan mahlas, okuyucuya şairin edebî kudreti ile ilgili ilk intibayı veren önemli bir göstergedir. Latîfi, bunu ifade ederken mahlas bile bulmakta aciz olanların, yeni ve orijinal sözler de sarf edemeyeceklerini vurgulamıştır: “Ma’lûmdur ki mahlas dedikleri bir yâ-yı nisbî ile bir lafzdur. Husûs-ı mahlasta bir lafz bulmakta ‘âciz ü kâsır olanlar, ol ne îcâd u ihtirâ etse gerektir. Hâssa ki ba‘zı suhan-dân u danâ, şî‘ri mahlasından bilirler ve ne kadar kudret ü istitâ‘atı vardır, ondan istidlâl kılarlar (Canım, 2000: 580)6.”

Şairler arasında, belli dönemlerde birbirinden farklı mahlas kullananlar bulunduğu gibi, iki mahlası zaman zaman ve bir periyod takip etmeksizin kullananların da bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca Türkçe ve Farsça şiirlerde, nazım ve nesir eserlerde farklı mahlas kullanan ediplerimiz de olmuştur (Yıldırım, 2006: 65-67). Orhan Kurtoğlu, biyografik kaynaklardan derlediği verilerle şairlerin neden mahlas değiştirdikleri sorusuna şu maddelerle açıklık getirmiştir (2006: 73-75): “1. Tasavvufî bir gruba intisap etme. 2. Aynı mahlasın başka şairler tarafından kullanılması. 3. Mevcut mahlasın imlâsı. 4. Şairin babası, şeyhi, üstadı, dostları yahut hamisi gibi bir büyüğünün telkin ve tavsiyesi. 5. Şairin hayatında meydana gelen önemli değişiklikler. 6. Şairin yaşı. 7. Mevcut mahlasın, şairin kendisince beğenilmemesi7.”

Bu çalışmada Nesîmî’nin mahlasları hakkında anlamlı sorular sorulmaya çalışılacaktır. Böylece şairin biyografisine, yeni menkıbevî rivayetlerden ve taraflı yargılamalardan daha kayda değer veriler eklenecektir. Meselâ, başlangıç sorusu şu olabilir: Nesîmî, birden fazla mahlas kullanmış mıdır? Kimi araştırmacılar, bazı delillere bakarak bu soruya “evet” cevabını vermişlerdir. Daha önce yapılan çalışmalarda ve bizim yaptığımız araştırmalarda, Nesîmî’nin birden fazla mahlas kullandığını düşündüren, bilgi değeri taşıdığı için değerlendirilmesi gereken ipuçları ve çözümlenmesi gereken hususlar aşağıda maddeler halinde verilmiştir:

a) *Nesîmî Divanı nüshalarında, metnin doğal akışı içinde birbirinden farklı mahlaslar taşıyan ardışık gazeller bulunması*: Araştırmacıları, şairin birden fazla mahlas kullandığı sonucuna ulaştıran temel ipucu budur. Divan’ın elyazması nüshalarındaki bazı şiirler, Nesîmî dışında mahlaslar taşıdığı için araştırmacılar, şairin farklı müstearlar kullanmış olabileceğini düşünmüşlerdir.

b) *Konu hakkında yazmalara düşülen çeşitli notlar*: Kimi divanların serlevhalarında, şairin Hüseyinî mahlasını kullandığını ifade eden notlar bulunmaktadır. Ayrıca Nesîmî'nin "Seyyid" sıfatıyla anılması da bu yönde bir karine olarak değerlendirilebilir.

c) *Şairin aynı şiirde, birden fazla mahlasını andığı şiirlerin mevcut olması*: Nesîmî, mahlası olması muhtemel diğer adları kimi şiirlerinde "Nesîmî" ile birlikte anmıştır. Bunlar tevriyeli kullanımlar olabileceği gibi, şairin diğer edebî künyelerine de işaret edebilir.

d) *Aynı şiirin çeşitli divan nüshalarında, farklı mahlaslar taşıyor olması*: Bu durum Nesîmî divanlarında, bilhassa "Nesîmî" ve "Hüseyinî" mahlasları arasında çok görülmektedir. Çünkü bu iki ad, şiirde vezin problemi çıkarılmayacak biçimde birbirlerinin yerine rahatlıkla kullanılabilir. Üstelik kimi yazmalarda bu iki mahlas rastgele/belki de şu an için çözemediğimiz bir sistemle bir arada verilmiştir⁸. Örneğin Millî Kütüphane Yazmaları 06 Mil Yz A 3445 numaralı divan nüshasında Nesîmî ve Hüseyinî mahlasları karışık bir surette kullanılmıştır. Hatta şairin birden fazla mahlas kullanmış olabileceği ihtimali hesap edilmediği için, ilgili yazmanın katalog fişinde şu hatalı sonuç ulaşılmıştır: "Divan 16. yüzyıl şairlerinden Hüseyinî tarafından istinsah edilmiştir. Sayfa 108b'de bunu açıklıyor. 115b-120b'de bu şairin bazı şiirleri vardır"⁹.

e) *Söz konusu mahlaslar ile şairin hayatı, inancı ve edebî kişiliği arasında mantıklı bir münasebet bulunması*: Seyyid olduğunu iddia eden bir kimsenin bu durumu ifade eden mahlaslar tercih etmesi akla yatkındır. Bu şekilde Nesîmî'nin, "Seyyid", "Hüseyinî" ve "Hâşimî" mahlaslarının, onun Hz. Peygamber soyundan geldiği iddiasına işaret ettiği düşünülebilir. Kaynaklarda şairin "Nesîmî" müstearını tercihi ise, Fazlullah-ı Hurufî'nin mahlası olan "Na'îmî"ye vezin ve ahenkçe yaklaşabilme arzusuna bağlanır. Hüseyinî mahlasının, Nesîmî tarafından Hallac-ı Mansur'a duyduğu ilgi sebebiyle tercih edildiğini dile getiren sav da bir kaynağa değil, mantık yoluyla kurulan böyle bir münasebete dayanmaktadır.

f) *Nesîmî konusunda çalışma yapanların teklifleri*: Daha önce yapılan çalışmaların bir kısmında çeşitli ipuçlarına dayanılarak Nesîmî'nin başka edebî lakaplar kullandığı dile getirilmiştir. Bu çalışmada anılan mahlasların tümü, Nesîmî hakkında yapılmış akademik veya popüler çalışmalarda anılmıştır.

g) *Nesîmî üslûbu ve Hurufîlik tesirinin, diğer mahlasları taşıyan şiirlerde de bulunması*: Nesîmî, kendine ait bir şiir üslûbu geliştirebilmiş, kudretli bir şairdir. Onun şiirlerinde; Hurufî düşüncelerini dile getiren terimler ve bun-

ları teyit maksadıyla yapılan yerinde iktibaslar, ulaştığı gerçeği ifşa etmenin verdiği mağrurluk ve inanmışlık, coşkulu söylemler, okuyucuyu başarılı bir şairle baş başa bırakır. Nesîmî'nin sesi ve kudreti, bilhassa Hüseyinî mahlası taşıyan kimi şiirlerde kendisini hissettirmektedir.

Nesîmî, neden farklı mahlaslarla şiir yazmıştır? Bu edebî künyelerini eşzamanlı mı yoksa ardışık olarak mı kullanmıştır? Edebiyat tarihimizde aynı şairin farklı mahlaslar tercih etmesi ile ilgili birçok uygulamanın bulunması, onun birden fazla mahlas kullanmasının ya da mahlas değiştirmesinin tek bir nedenle izahını güçleştirmektedir. Şaire izafe edilen mahlasların tek tek ele alınması, mantıklı bir bütüne ulaşmak adına verimli olabilir. Yahut en azından, Nesîmî'nin mahlasları hakkında söylenenler, derli toplu hale getirilerek bir problem halinde bilim âlemine sunulabilir. Bu şekilde, ona ait tüm şiirlerin tespit edilebilmesi yolunda bir adım atılabilir¹⁰.

1. Nesîmî

Şairin kaynaklarda tercih edilen, Divan serlevhalarında en çok anılan, edebiyat tarihlerinde ve ansiklopedilerde künye olarak kabul gören mahlası budur. Latîfî'ye göre o, Bağdat yakınlarındaki Nesîm adlı bir nahiyede doğduğu için bu mahlası almıştır (Canım, 2000: 523). Nesîmî'nin çağına en yakın kaynaklardan biri olmasına rağmen bu bilgi, XX. asırdaki kaynaklarca hep reddedilegelmiştir. Kürkçüoğlu'na göre, şairin bu mahlası seçme nedeni, Fazlullah'ın mahlası olan Na'îmî'ye vezin ve ahenkçe yaklaşabilmektir. Hatta bu mahlas bizzat Fazlullah tarafından ona verilmiştir (1973: II-III; ayrıca Kortantamer, 2010: 121). Kürkçüoğlu'nun bu tespiti ve Refî'î ile ilgili getirdiği delil makûl görünmektedir: "Fazlullah'ın, şiirlerinde kullandığı Na'îmî mahlasına vezince ve şekilce de benzediğinden bu mahlasın alındığını veya verildiğini sanmaktayız. Nitekim Huruffilik propagandası için, Türklerle meskûn yerlere yolladığı halifesinin mahlasının da benzer şekilde Refî'î olduğunu görmekteyiz (1973: III)¹¹." Ayrıca "nesîm" sözcüğü manası bakımından da mahlas olarak seçilebilecek güzelliكتedir (Ayan, 2002: 17). Pindarî'ye göre şair, Farsça Divan'ında vezin gereği kimi zaman "Nesîm" mahlasını da kullanmıştır (akt. Değirmençay, 2013: XVII).

Şairin yaşamı ve ölümü ile ilgili birçok rivayet bulunmakta, ancak tüm kaynaklar onun "Nesîmî" mahlasını taşıdığı hususunda hemfikir olmaktadır. Hatta Abdülkadir Karahan'a göre, şair hakkında şüpheye düşmeden söylenebilecek tek husus, Nesîmî adının, onun şiirde kullandığı takma ad olmasıdır (1964: 202). Şair, yargılanıp öldürüldüğünde; ölümünün fecaati dikkatleri celp ettiğinde, bu mahlasla biliniyor olsa gerektir.

Hüseyin Ayan, Nesîmî'nin hayatını iki devreye ayırır: Fazlullah ile buluşmadan öncesi ve buluştuktan sonrası. Nesîmî mahlasının, onun Hurufîlik sonrasındaki tercihi olduğunu da ilave eder (2002: 24). Azerbaycan menşeli İmadeddin Nesimi-Seçilmiş Eserleri adlı çalışmada bu ayırım daha belirgin biçimde ifade edilir: “Fazlullah’la tanış olup onunla görüşen Nesîmî, Hurufî görüşlerini kabul etmiş ve çok ihtimal ki bu devirden itibaren şiirlerini Na’îmî sözü ile sesleşen Nesîmî tahallüsü ile yazmaya başlamıştır (Araslı, 2004: 6).”

Dikkat edilirse Nesîmî adı, onun kullandığı iddia edilen Seyyid, Hüseyinî, Hâşimî mahlaslarından ayrı bir bağlam oluşturmaktadır. Diğer üç ad, şairin peygamber soyundan geldiği iddiasına istinat etmektedir. Bu noktada Kürkçüoğlu'nun Na’îmî-Nesîmî-Refîî müstearları arasında kurduğu münasebet, akla uygun gelmektedir. Ancak Nesîmî mahlasının, estetik bir kaygıyla tercih edilmiş ve diğerleriyle eşzamanlı olarak kullanılmış olması da mümkündür. Ayrıca şairin hayatı hakkında bilinenler pek azken onun edebî kişiliğini iki dönem halinde incelemek pek makûl bir yaklaşım olmasa gerektir. Zaten Fatih Usluer, bu yaklaşımdaki bazı kusurlara dikkat çekmiştir (2009/b: 1072-1080).

Şairin “Nesîmî” mahlasını kullandığı şiirler, apayrı bir problem teşkil etmektedir. Çünkü bu mahlası ihtiva edip birbirinden çok farklı duyarlılıkları dile getiren şiirlerin mevcudiyeti, diğer Nesîmî’leri işaret etmektedir. Öyle ki bu şiirlerde bile aynı şairin farklı dönemleri değil; birbirinden tamamen farklı üslûplara ve inançlara sahip muhtelif şairler temaşa edilir. “Kul Nesîmî” olarak anılan şahsiyet, bu mahlası kullanan diğer şairlerden sadece biridir¹².

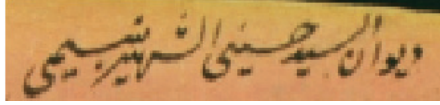
2. Hüseyinî

Nesîmî'nin, şiirlerinde “Hüseyinî” mahlasını kullanmasının nedeni, Azerbaycan’da¹³ ve Türkiye’de¹⁴ yayımlanan kaynaklarda, genellikle onun Hallâc-ı Mansûr’a duyduğu hayranlığa bağlanır. Nitekim Mansûr’un bir adı da Hüseyin’dir. Ayan, Nesîmî Divanı’nın Mısır ve Tahran nüshalarına dayanarak şairin “Hüseyinî” mahlasını kullanmış olduğuna hükmeder ve Âşık Çelebi Tezkiresi’nde de bu mahlas ve Hallâc-ı Mansûr arasındaki münasebete değinildiğini haber verir (2002: 17)¹⁵. Ayrıca çalışmada istifade edilen Kahire ve Tahran nüshalarında, şairin kimi şiirlerde Hüseyinî mahlasını kullandığı ifade edilir. Ayan’ın vardığı sonuç şöyledir: “Kahire nüshası, Nesîmî'nin Hüseyinî mahlasını da kullandığını ispata en güçlü delildir. Gerçi biraz aşağıda tanıtacağımız, Tahran nüshasında da bazı şiirler Hüseyinî mahlasını taşımaktadır, fakat Tahran nüshası hem noksan hem de istinsah tarihinden mahrumdur. Nesîmî'nin Hüseyinî mahlası ile şiirler yazdığına dair ileri sürülen görüşler, öyle sanıyoruz ki, bundan daha mükemmel bir divana istinat etmemektedir

(2000: 125).” Çalışmada dipnotlar aracılığıyla, ilgili yazmalardaki Hüseyinî mahlaslarına yer verilmiştir. Sözgelimi aşağıdaki makta/mahlas beytinin Kahire nüshasında ikinci Nesîmî'nin Hüseyinî olduğu çalışmada belirtilmiştir (2000: 224):

YÂruñ gelür hemişe cefÂsı Nesîmî'ye
Sen ânma kim Nesîmî'ye yÂruñ eàuÂsı youđ

Şairin, bu mahlası kullanmış olabileceğine dair birkaç delil daha getirilebilir. Sözgelimi Millî Kütüphane 06 Mil Yz A 2399 numaralı yazmada Nesîmî'ye ait şiirlerin yazılmaya başladığı varakta (75a) bulunan başlık “Dîvânu es-Seyyid Hüseyinî eş-Şehîr bi-Nesîmî (Nesîmî Adıyla Meşhur Seyyid Hüseyinî Divanı)”dır:

Bu başlık, bir divan nüshasında, şairin ilgili müstear ismi kullandığına açık ve kesin bir şekilde işaret eden önemli bir veridir. Ayrıca şiirlerde Nesîmî mahlasının yanı sıra, aynı şaire atfedilen “Hâşimî” ve “Seyyid” mahlaslı şiirlerin de bulunması dikkat çekicidir¹⁶. Aşağıda, tenkitli neşirde bulunmayan ve Nesîmî şiirinin tüm özelliklerini ihtiva eden, Hüseyinî mahlaslı bir şiirin matla ve makta beyti alıntılanmıştır (79b)¹⁷:

Zihî insÂn ki ser-tÂ-pÂ kelÂm-ı Faøl-ı RaómÂn'dur
KelÂmullÂh[ı] Óaúk için kim inkÂr itse şeyüÂndur

Dür-efşÂn manûiúuñ nuúú ne bilsünler Óüseynî çün
MaèÂnilü óadiâüñ kim úamu tefsir-i ÚurèAn'dur

Şairin “Hüseyinî” künyesinin geçmişte yaygın olarak bilindiğini gösteren bir başka delil, Millî Kütüphane 06 Hk 108 numaralı divan nüshasından hareketle getirilebilir. Bu nüshanın 1b varagında yer alan başlık: “Kitâb-ı Seyyid Nesîmî el-Hüseyinî”dir:

Başka divan nüshalarından hareketle de şairin bu mahlası kullandığı sonucuna ulaşılabilir. Örneğin, Millî Kütüphane 06 Mil Yz A 9399 numaralı Nesîmî Divanı nüshasında serlevha “Dîvân-ı Hazret-i Seyyid Nesîmî” olsa da şairlerin çoğunluğu Hüseyinî mahlası taşımaktadır. Millî Kütüphane 06 Mil Yz A 3445 numaralı yazmada ise söz konusu iki mahlas karışık kullanılmıştır. İran Kütübhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı Millî, 8441 numarada kayıtlı Nesîmî Divanı’nda da kimi şairlerde Hüseyinî mahlasının kullanıldığı görülebilir (19a-20a). Bunlar, şairin, bilhassa bu iki mahlasının eski zamanlardan beri bilindiğini ve yeri geldiğinde Hüseyinî’nin Nesîmî yerine kullanıldığını haber vermektedir¹⁸. Divan nüshalarında bu iki mahlasın birlikte yer almasının ne ifade ettiği henüz çözülememiştir. Şair, hayatta iken bilerek mi iki mahlası aynı anda kullandı? Hüseyinî adı, bu adın yer aldığı tüm divanlarda aynı şairlerde mi geçmektedir? Hüseyinî adı, şairin Hurufiliğe intisabından önce kullandığı bir mahlas mıdır? Bu sorulara şu anki verilerle cevap verebilmek oldukça zordur. Ancak, tarafımızca devam etmekte olan çalışma ile farklı Nesîmî Divanı yazmalarındaki Hüseyinî mahlaslı şiirlerin aynı şiirler olup olmadığı sorgulanmaya devam etmektedir.

Nesîmî Divanı’nın Ayan tarafından yapılan neşrinde yer alan 156. gazel, Nesîmî tarafından yazılamayacağı aşikâr olan bir şiirdir (2002: 376). Bu gazelde Nesîmî’nin trajik ölümü tasvir edilmektedir. Bazı beyitlerde şairin ağzından konuşulduğu görülse de, bu ve benzeri şiirlere gerek aynı divan içinde gerekse farklı yazmalarda rastlamak mümkündür. Şiiri dikkat çekici kılan, onu yazan şairin; Nesîmî’nin, Hüseyinî ve Seyyid mahlaslarını kullandığını ima ediyor olmasıdır. İlk iki beyitte şair, bu isimlerle anılmaktadır; son iki beyitte ise yeniden Nesîmî adı geçmektedir:

Ehl-i îmân ırları ol demde inkâr itdiler

Çün Hüseyinî’ni Haleb şehrinde ber-dâr itdiler

Seyyid’e cevri eyleyüp zulm ile hâkî başdılar

Ahşen-i takvîme gör kim neçe inkâr itdiler

...

Yüzdiler çıkardılar çün kim Nesîmî'nün tenin
Yas idüp gökde melekler cümlesi zâr itdiler

İy Nesîmî vâsıl olduñ Hâlik-i Raḥmân'a sen
Cennetü'l-me'vâ bulup yirüñi gül-zâr itdiler

Cahit Öztelli bu şiiri, XVII. yüzyıl şairi Kul Nesîmî'ye ait göstermektedir (2012: 121)¹⁹. Aynı çalışmada, Kul Nesîmî'ye ait 55. şiirde “Hüseynî'yem belî yokdur gümânım” mısraı geçmektedir (2012: 88). Ayrıca 51. şiirde makta beytinden önce aynı sözcüğün “Hazreti Hüseyin'e yürekten bağlı, Şiî, Sünnî karşıtı” anlamlarına gelecek biçimde kullanıldığı görülmektedir (2012: 84):

İstedüm buldum Haḫ'ı ben Tanrı'ya şükr eyledüm
Bil yaḫîn kim Hüseynî'yem men Müselmân olmazam

Ey Nesîmî bildüm Haḫḫ'ı ikrâr eylerem
Ki muvaḫḫid mü'min oldum men Müselmân olmazam²⁰

Bu hususlar, Nesîmî - Kul Nesîmî - Hüseynî münasebetinin ciddi bir şekilde masaya yatırılması gerektiğine işaret etmektedir.

Bir örnek ışığında, her Hüseynî mahlaslı şiirin Nesîmî'ye izafe edilmemesi gerektiğine de değinmek uygun olur. Şöyle ki XVI. yüzyılda kaleme alınan Latîfî Tezkiresi'nde Hüseynî mahlaslı bir şair hakkında bilgiler verilmektedir. Buradaki şahıs, Rumelili bir Hurufî şairdir. Latîfî, çağdaşı olduğunu söylediği bu kişi hakkında, “Fazlullâh Hurûfî âyînin kullanırdı.” cümlesini sarf etmiştir (Canım, 2000: 228-229). Latîfî'nin çağdaşı olan şaire, Nesîmî'nin “Hüseynî” mahlasından hareketle Hurufîlik isnat ettiği düşünülebilir. Fakat Hüseynî mahlasını taşıyan ve hakkında bilgi verilen şairin, Hurufîliği nedeniyle Nesîmî ile karıştırılmış olabileceği ihtimalini göz ardı etmemek gerekir. Bu durumda ulaşılabilecek sonuç, Hüseynî mahlasını taşıyan ve Hurufî düşünüşünü dile getiren her şiirin peşinen Nesîmî'nin sayılmaması gerektiğidir. Son olarak tezkirede Hüseynî'ye ait gösterilen şiir örneklerinde Hurufîlik tesiri bulunmadığını da ilâve etmekte fayda vardır. Bu son bilgi, tezkirede adı geçen şairin Hurufîliğinin, onun Nesîmî ile karıştırılmasından ileri geldiğini düşündürmektedir. Bu başlık altında bir diğer ilginç bilgiye de dikkat çekmekte fayda vardır: Kerimli ve Araslı'nın bildirdiğine göre Nesîmî'nin, Hurufîlik

yoluna intisap eden Seyyid Hüseyinî adlı bir kardeşi bulunmaktadır (2004: 6). Bu bilgi verilerle ispatlanırsa Nesîmî Divanlarında “Hüseyinî” mahlası taşıyan şiirlere apayrı bir gözle bakmak gerekecektir. Ancak, Nesîmî biyografilerinde herhangi bir muteber kaynağa istinat etmeyen bu türden birçok ifadenin bulunması, duruma şüphe ile yaklaşılmasını zorunlu kılmaktadır.

Hüseyinî mahlasının Hurufilik öncesi ya da sonrası bir tercihi yansıttığı hükmüne ulaşabilmek için elde yeterli ipucu bulunmamaktadır. Ayrıca bu adın “Hallac-ı Mansur”a nispetle tercih edildiğinin söylenmesi de güvenilir bir kaynağa istinat eden bir bilgi değil, yalnızca bir yakıştırmadır. Seyitlik iddiası taşıyan ve bu nedenle de “Seyyid” Nesîmî olarak anılan bir kimsenin, Hz. Muhammet’in torunu Hüseyin’e nispetle bu adı tercih etmiş olabileceği göz ardı edilmemelidir²¹. Bu mahlasla ilgili bir ihtimale daha dikkat çekmek elzemdir: Alevî çevrelerin Nesîmî’yi benimseme sürecinde, şaire “Hüseyinî”lik izafe edildiği düşünülebilir. Çünkü bu sözcük, “Şîî” anlamına da gelmektedir. Vezin bakımından Nesîmî ile örtüşen bu “Hüseyinî” sıfatı, sonradan şairin mahlası olarak algılanmış ve şiirlere ilave edilmiş olabilir.

İhtimaller, veriler ve iddialar değerlendirildiğinde; şairin eski eserlerde bu adla anılması, azımsanmayacak sayıda Divan nüshasında “Hüseyinî” mahlası taşıyan şiirlerin bulunması ve ilgili künyenin şair tarafından kullanıldığını haber veren serlevhaların mevcudiyeti kuvvetli deliller olarak öne çıkmaktadır. Gelinen noktada, “Nesîmî” ile “Hüseyinî”nin vezin açısından da örtüşmeleri, bir başka kanıt olarak öne sürülebilir. Şair, mahlas değişikliğinin vezni bozmaması için, diğerinin yerine kolaylıkla yerleştirilebilecek bir mahlası tercih etmiş olabilir.

3. Seyyid

Hazreti Peygamber’in büyük torunu Hasan’ın soyundan gelenler “şerîf”, küçük torunu Hüseyin’in soyundan gelenler ise “seyit” sıfatıyla anılır (Sezgin, 1990: 21; Arendonk, 1979: 437). Nesîmî’nin seyitlik iddiası taşıdığı ve bunu da mahlası aracılığıyla dile getirdiği iddia edilebilir. Ancak “seyyid” sözcüğü, saygı ifade eder şekilde “efendi, ağa, bey, mevlâ, ileri gelen, baş, reis, server (Şemseddin Sami, 1317: 755)” anlamlarını da ihtiva eder. Bu durumda, Hurufilik inancının önemli isimlerinden biri olduğunu vurgulamak için ona “Seyyid” dendiği düşünülebilir. Nitekim Hurufiliğin kurucusu Fazlullah’ın *Vasiyet-nâme*’sinde anılan “Seyyid Tâceddîn, Ya’kûb Seyyid Hüseyin, Seyyid Ali (Gölpınarlı, 1957: 53-62).” isimleri, bu sıfatın Hurufiler arasında yaygın bir şekilde kullanıldığını düşündürmektedir.

Kemal Edip Kürkçüoğlu, “Seyyid Nesîmî Divanı’ndan Seçmeler” adlı eserinde, bazı cönk ve mecmualarda “Seyyid” mahlaslı bazı şiirlerin Nesîmî’ye ait gösterildiğini veya ona mal edildiğini söylemektedir. Kürkçüoğlu, bu mecmua ya da cönklerden örnek vermez. Ancak bu mahlasın geçtiği şiirlerle ilgili şöyle bir yorumda bulunur (1973: I): “Bunların değerden mahrum olanlarını bir kenara itmek, oldukça değer taşıyanları da ihtiyatla karşılamak, bu son kısma girenleri, hiç değilse, daha Nesîmî mahlasını almadan yahut -rivayet doğru ise- kendine inanç yönünden üstat edindiği Fazlullah tarafından bu mahlas daha verilmeden yazdığı şiirler saymak lâzımdır.” Buna benzer iddialar Azerbaycan kaynaklarında da kendisini göstermektedir. Örneğin Q. Beqdeli, “Seyyid” adının, şairin ilk mahlası olduğunu söyler. Çünkü bu mahlasın anıldığı şiirlerde teknik kusurlar ve dinî mülâhazalar yer almaktadır. İ. Benderoğlu’na göreyse şair, Fazlullah ile tanıştıktan sonra Seyyid ve Nesîmî mahlaslarını kullanmıştır (Şihiyeva: 2003: 52)²².

Türkiye’deki tenkitli Nesîmî Divanı neşrinde, kimi şiirlerde bu mahlas kendisini göstermektedir. Ayan’a göre şairin, bu mahlası kullandığı şiirleri, “Fazlullah’la buluşmadan önce”, “mahlasını bile tam olarak tespit edemediği” ve “lirizmi bulamadığı” dönemde yazılmıştır (2002: 24). Sözelimi Divan’da 340. 384. ve 424. gazeller “Seyyid” mahlasını taşımaktadır²³. İlgili şiirlerin “Seyyid” mahlası ile kaleme alındıkları kabul edildiğinde, bazı problemler karşımıza çıkmaktadır. Kürkçüoğlu’nun belirttiği gibi, ilgili mahlası taşıyan şiirleri, şairin Fazlullah’la tanışmadan önceki şiirleri kabul etmek icap ederse; 424. gazeli açıklamak oldukça güçleşir (Ayan, 2002: 714). Bu şiirde geçen:

Vechinüñ seb‘ a’l-meşânî oğuyan günden beri
Gör ki ne dîvâne düşmiş ‘ aşîkuñ pervânesi

beyti açıkça, yüzde bulunan yedi ümmî hat ile Fatıha suresinin yedi ayeti arasında kurulan münasebeti dile getirmektedir ki bu düşünce başlıca Hurufî akidelerinden biridir. Şiirin makta beyti ise şöyledir:

Şem‘ -i vahdetdür cemâlün şöhbeti rüşen kılar
Karşıda hoş hoş yanadır Seyyid’ün pervânesi

Aynı minvalde yazılmış olan ve aynı mahlası taşıyan şu tuyuğu da anmadan geçmemek gerekir (Ayan, 2002: 828):

Dört gerek dört dört gerek üç dört gerek
Yeddi hatt-ı istivâ üç dört gerek
Seyyid'i çoklar söger dehrî diyü
Kendözin bilenlere beş dört gerek

24. 340. gazelde ise, 12 imam inancı dile getirilmektedir (Ayan, 2002: 611)

Seyyid kılar ol ki taleb ol ki bilen 'ilm ü edeb
İşnâ 'aşer dîn-i 'aceb geh fâş olur gâhî nihân

384. gazelse tasavvuf konuludur (Ayan, 2002: 664):
Seyyid daği epsem ki ezelden şeh-i taqdîr
Her kimseye öz kıadri ilen şundu nevâle

Birbirinden farklı duyarlılıkları dile getiren bu üç şiirin birden Nesîmî'ye ait olduğu söylenebilir mi? Bu kanıtlanırsa, şairin Seyyid'i belirli bir dönemde değil, yeri geldiğinde -belki de vezin gerektirdiği zaman- kullandığı iddia edilebilecektir. Seyitlik iddiasının ve Seyyid adının oldukça popüler olduğu eski zamanlarda bu mahlasın birden fazla şair tarafından kullanılmış olması, bir karışma olabileceğini haber vermektedir²⁵. Böyle bir karıştırma neticesinde, yazma Nesîmî divanlarından birine, "Seyyid" mahlası taşıyan 106 beyitlik bir fütüvvetnamenin dâhil edildiğini Şihyeva bildirir (2011: 1013)²⁶.

Şairin Seyyid mahlası ile ilgili bir diğer kayda değer veri, Usûlî Divanı nüshaları içinde kendisini göstermektedir. Usûlî Divanı'nda iki tahmis bulunmaktadır (İsen, 1990: 88-91). Bu tahmislerden ilkinin başlığı "Tahmîs-i Usûlî Gazel-i Seyyid", ikincisinininki ise "Tahmîs-i Usûlî Gazel-i Nesîmî"dir. Yani şair ilk şiirinde Seyyid'i, ikinci şiirinde Nesîmî'yi tahmis etmiştir. Tahmis edilen iki şiir de Nesîmî Divanı'nın Ayan neşrinde bulunmaktadır²⁷. Bunlardan Seyyid'e yapılan tahmis, Nesîmî Divanı'ndaki 36. gazelin her beytine üçer mısra eklemek suretiyle oluşturulmuştur (Ayan, 2002: 227)²⁸. Tahminin son bendi şöyledir (İsen, 1990: 88-89):

Ey Uşûlî sırrı dâ'im Hâk'dan özge nesne yok
 Dillere zikri mülâyim Hâk'dan özge nesne yok
 Zâhir ü bâtında kâ'im Hâk'dan özge nesne yok
 Seyyid'ün gönlünde dâ'im Hâk'dan özge nesne yok
 Ol faķırûn hem dilinde her dem eydür yâ Ahed

“Tahmîs-i Usûlî Gazel-i Nesîmî” başlığını taşıyan şiirde tahmis edilen şiir, Nesîmî Divanı'nda yer alan 101. gazeldir (Ayan, 2002: 304)²⁹. Tahmisin son bendi şöyledir (İsen, 1990: 90-91):

Ey Uşûlî remz-i mâ evhâ'yı bilmez her le'im
 Kim kelânullâh sırrın anlamaz dîv-i racîm
 Hoş buyurmuşdur sipeh-sâlâr râh-ı müstaķîm
 'İlm-i hikmetden bilirseñ gel beri gel ey hâķîm
 Sen Nesîmî mantıķından dinle Fazlullâh'ı gör

Birbiri ardınca farklı mahlaslarla tahmis edilen iki şiir, birbirinin tam tersi manalara gelebilecek biçimde yorumlanabilir. Usûlî, Nesîmî'nin Seyyid mahlasını kullandığını bilerek ya da bilmeyerek tahmislerini yazmış olabilir. Cahit Öztelli, “Kul Nesîmî” adıyla andığı şairin de bazen Seyyid mahlasını kullandığını söyler ve istifade ettiği kaynakta Seyyid mahlası taşıyan şiirlerinin “Nesîmî” başlığı altında aktarıldığını belirtir (2012: 33). Aşağıdaki dörtlük bu tespite örnektir:

Seyyid eydür bahre taldum da geldüm
 Mümkînat 'ilmini bildüm de geldüm
 Hâķîkatde yerin gördüm de geldüm
 Yana yana zîkr edelüm Allâh'ı

“Kul Nesîmî” meselesinin bilimsel yöntemlerle halledilmesi, Seyyid Nesîmî hakkında da önemli veriler elde edilmesini sağlayacaktır. Ancak Öztelli'nin ortaya koyduğu ve bir kaynakçası dahi bulunmayan çalışma ile bunun gerçekleşmesi oldukça güç görünmektedir.

“Seyyid” sıfatının divan serlevhalarında ve yazmalarda Nesîmî’ye izafe edilen kimi şiirlerde bulunması gibi hususlar, onun “Seyyid”i mahlas olarak kullandığını kesin olarak kanıtlamaz. Bu şiirlerden teknik kusurlar ve ifade zaafı barındıranları, şairin Hurufî olmadan önceki döneminde yazdığı şiirlere hasretmek ise, hiçbir belgeye istinat edilmeden söylenmiş indî hükümler olarak değerlendirilmelidir. Seyyid’in, Nesîmî tarafından mahlas olarak kullanıldığı bilgisinin daha kesin delillere ihtiyaç duyduğu ve bu mahlası taşıyan şiirlere ihtiyatla yaklaşılması gerektiği, bu makale kapsamında ulaşılabilecek en makûl sonuçtur.

4. Seyyid Nesîmî

Şair, günümüzde pek çok kaynakta “Seyyid Nesîmî” olarak anılır³⁰. Bu ad bir edebî künye olarak Ayan neşrinde yalnızca bir şiirde geçer. Âl-i Abâ ve on iki imam sevgisini konu alan şiirde, ifadelerin açık olmayışı, yer yer anlatımda zaafın bulunuşu bu şiire şüphe ile yaklaşılmasını gerektirmektedir (Ayan, 2002: 546):

Fakîrûn miskînûn Seyyid Nesîmî
Nem ola rûy-ı zerddür armağanum

Öztelli’nin Kul Nesîmî’ye ait gösterdiği şiirlerden 6 tanesi ise, bu mahlası taşımaktadır. Söz konusu şiirlerden biri aşağıya alıntılanmıştır:

Seyyid Nesîmî terk et bu resmi
Yandur bu cismi âteş-i ‘aşka (Öztelli, 2012: 56)

Kütübhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı Millî, 8441 numaralı Divan nüshasında ilgili mahlası içeren bir gazel bulunmaktadır (108a). Onun da çeşitli ifade zaafı ile, Seyyid Nesîmî şiiri olmaktan uzak bulunduğunu belirtmekte fayda vardır. Şiirin makta beyti aşağıdadır:

Seyyid Nesîmî epsem otur dünyeye gözet kim
Rahtını yıkup cüz’î bahāya şatar oldı

Aynı yazmada bulunan bir başka gazel ise “Seyyid Nesîmî” mahlasını taşımaktadır (29a). Söz konusu şiir, Ayan neşrinde 61. gazeldir ve Nesîmî mahlasını taşımaktadır³¹. Bu kullanım bir müstensih zorlaması olsa gerektir. İlgili beyit şöyledir:

Seyyid-i sâdât mehdin söyledi Seyyid Nesîm

Ṭūṭī-i şīrīn-makālī nuṭṭā ilen tōkdi şeker

“Seyyid Nesîmî”, şairi bu adla tanıyan ve onun şiirlerini taklit eden diğer şairlerin kullandığı bir mahlas olsa gerektir. Kul Nesîmî olarak tanıtılan şahıs hakkında yeterli bilgiye sahip olduğunda bu mahlasın onun tarafından kullanıldığı sonucu daha kesin olarak söylenebilecektir.

5. Hâşimî

Nesîmî'nin, Hâşimî mahlasını kullandığına dair Ayan ya da Kürkçüoğlu'nun herhangi bir tespiti bulunmadığı gibi, şair hakkında Türkiye'de yazılan biyografilerde ya da makalelerde de bu hususa değinilmemiştir. Yalnız Fatih Usluer, M. Kuluzade'nin *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*'nden naklen, şairin Hurufliğe girmeden önce Hâşimî, Seyyid, Hüseyin mahlaslarını kullandığını belirtmiştir (2009/a: 66).

Nesîmî'nin Hamid Mehmedzade tarafından 1972 yılında Bakü'de yayımlanan Farsça Divan'ının önsözünde, şairin doğum yeri ile ilgili bazı tespitlere yer verilirken bu mahlas şöyle anılır: “Doğumu, menşei, doğum ve ölüm yılı konusunda tezkirecilerin aralarında büyük bir ihtilaf vardır. Meselâ Latîfi, Nesîmî'nin doğum yerini Bağdat yakınlarındaki Nesîm nahiyesi zanneder. Onların tespiti bu iddiayı ispat için çok zayıftır ve ellerinde Nesîmî'nin mahlasından başka bir şey yoktur. Hâlbuki Nesîmî, önceleri Hâşimî ve Seyyid mahlasını da almıştı (1998: 148).” Şairin Ayan tarafından yayımlanan divanında bu mahlasın kullanıldığı bir tuyuğ bulunmaktadır (2002: 825):

‘Āşīkūñ adı neden abdāl imiş

Anda kim adı hemîşe dāl imiş

Harf-i dāl oldı vücūd-ı Hâşimî

Kim nefsin tanıdı abdāl imiş

Onun bu mahlası kullandığına bir delil de, “sığmazam” redifli gazelinde bulunmaktadır. İlgili şiirde Nesîmî ve Hâşimî adları birlikte anılmaktadır (Ayan, 2002: 519):

Gerçi bugün Nesîmîyem Hâşimîyem Kureyşîyem

Mundan uludur âyetüm âyet ü şâna şığmazam

Şair, bu beytinde “Hâşimî”yi; “Nesîmî” delâletiyle mahlas, “Kureyşî” delâletiyle ise kavme mensubiyet anlamıyla kullanmış olabilir³². Ancak onun her ikisini de tevriye yoluyla kastettiğini düşünmek de mümkündür. Şairin 1844 yılında İstanbul’da basılan Divan’ında da bu mahlası taşıyan Farsça bir şiir bulunmaktadır. Şiirin makta beyti şöyledir (1844: 19):

ای هاشمی این راه بکوشش نتوان یافت
از جذبہ کر اتابسوی خویش کشیدند

Aynı karinelere temas eden Seadet Şihyeva, Hâşimî mahlasının Farsça ve Türkçe iki şiirde yer almasını delil göstererek şairin bu mahlası kullanması ihtimalinin “gerçeklik” olarak nitelenebileceği sonucuna ulaşır (2003: 54-55)³³.

Millî Kütüphane Yazmaları 06 Mil Yz A 2399/6 numaralı Nesîmî şiirleri derlemesinde yer alan iki manzume, Hâşimî mahlası taşımaktadır. Bunlardan biri, Nesîmî’nin öldürülüşünden bahsetmektedir (82b-83a). Bu durum, Hâşimî mahlasını kullanan ve Nesîmî’nin akıbetinden etkilenen ikinci bir şairi haber vermektedir. Ayrıca şiir, teknik kusurlarıyla da Nesîmî üslubunu yansıtmaktan uzaktır. Aynı şiirde Seyyid ve Hüseyin adlarının anılması da tesadüfî olmasa gerekir³⁴. Dikkati çeken bir diğer husus, Farsça Divan’daki şiir dâhil, Hâşimî mahlasını taşıyan şiirlerde Hurufilik izlerinin bulunmayışıdır (Tuyuğ-da vücudun harf-i dâl oluşu, Hurufilikle ilgili bir kavram değil; klâsik şiirde âşığın çektiği çileden belinin büküldüğünü ifade eden bir klişedir). İlgili metinler, daha çok tasavvufî veya Bâtını yorumu müsaittir. Yine aynı şekilde, “sığmazam” redifli şiire daha yakından bakıldığında onda Hurufî neşvesinden ziyade bir sufi coşkusu temaşa edilebilir. Hurufiliği, uzun zamandan beri bir sufi fırka ya da Bektaşî-meşrep tarikat olarak gören geleneksel yaklaşımla, Hâşimî mahlaslı sufıyane şiirler kolaylıkla Nesîmî’ye mal edilebilir. Yahut şairin Hurufilikten önceki dönemde yazdığı şiirlerde bu mahlası tercih ettiği sonucuna ulaşılabilir. Fakat Hurufiliğin, harf simgeciliğine dayalı kendine özgü bir yapısı olduğu³⁵, Bektaşîliğin ya da diğer herhangi bir sufi fırkanın bir kolu olarak teşekkül etmediği kabul edilirse³⁶; yalnız Hâşimî mahlası taşıyanlar değil, Nesîmî mahlasını ihtiva eden birçok şiir de zan altında kalacaktır. 06 Mil Yz A 2399/6 numaralı yazmada bulunan Hâşimî mahlaslı şiirlerden birini aşağıya alıntılarak, bu mahlası taşıyan şiirlerin Hurufî tesirinden uzak olduğunu bir defa daha teyit etmekte fayda vardır:

[83b] Yâ ilâhî ben bu derde çâre bilmem n’eyleyem
Yüregümde zaḥm[ı] artdı yâre bilmem n’eyleyem

Dün ü gün giryân olup hicrânda yanar dil ü cân
Def' ine hîç çâre yoğ ol nâra bilmem n'eyleyem

Ben de bildüm yoğ imiş hîç zerrece kâdr u mecâl
Çudretüñden yâ İlâhî çarabilmem n'eyleyem

Dem-be-dem hasret yaşıyla ğarğa varur gözlerüm
Hasretüm ' arz eyledüm dil-dâra bilmem n'eyleyem

Firkatüñ yağduğça cânı inilerüm zâr u zâr
İhtiyârsuz âh iderüm çurabilmem n'eyleyem

Hâşimî cānuñ fedâ itdüñ çü yāruñ yolına
Dime anuñ pāyına yüz sürebilmem n'eyleyem

Her ne kadar Hâşimî mahlası, Seyyid ve Hüseyinî ile seyitlik bağlamında müştereklik arz etse de³⁷, eldeki veriler Nesimî ile karıştırılan ikinci bir şairi haber vermektedir.

Peki, iki şair nasıl karışır? Yazma eserlerde (divan, mecmua, cönk), birbirinden farklı şairlere ait şiirlerinin arka arkaya yahut da biri derkenar olmak üzere aynı sayfaya yazılmaları mümkündür. Bu durum, şairlerin karıştırılmasına neden olabilir. Nitekim buna benzer bir yanlış anlama neticesinde Müstecabizade İsmet, Nâilî-i Kadîm'in kimi şiirlerinde Tarsî mahlasını kullandığı sonucuna ulaşmıştır (İpekten, 1999: 21). Ulaşılan noktada şairin Hâşimî adını kullandığını iddia etmektense, bu müstearı taşıyan şiirlerin Nesimî'ye ait olmadığını iddia etmek daha mantıklı görünmektedir.

6. Şirâzî

Nesimî Divanı'nın Türkiye'deki transkripsiyonlu neşrinin giriş kısmında Hüseyin Ayan, Nesimî'nin "Şirâzî" mahlasını da kullandığını iddiasına ulaşılacak şu ifadelerle yer vermektedir: "Ömer b. Mezîd'in 840/1436 yılında Şirâzî adına tespit ettiği:

Revā mıdur revā mı yā ḥabībī

Ki odlara yaḥasın men ġarībī³⁸

matlı (432 sayılı) gazel, Ayasofya (909/1503) Hekimoğlu Ali Paşa (893/1487) ve Isparta (971/1563) nüshalarında Nesîmî'ye ait olarak görünmektedir. Ferheng-i Suhanverân, Nesîmî'ye, Nesîmî-i Bağdâdî diyerek Nesîmî-i Şîrâzî maddesinde bilgi vermektedir. Bu itibarla Nesîmî ile Nesîmî-i Şîrâzî aynı şahıs olmaktadır (Ayan, 2002: 91).” Çalışmanın başka bir yerinde de şair hakkında “Şîrâzî” yakıştırmaları yapılmakta; Nesîmî'nin, Fazlullah'la buluşmadan önceki şiirlerinin³⁹ özellikleri verilirken şu cümleler sarf edilmektedir: “Şair, bu şiirlerinde bir fikri, bir duyguyu ifadede güçlük çekmektedir. Lirizmi henüz bulamamıştır. Hatta mahlasını bile tam olarak tespit edememiştir. Bazı gazellerinde Seyyid (28. Gazel)⁴⁰, 35 numaralı gazelde Şîrâzî, 67 numaralı gazelde Na'îmî, 291 numaralı gazelde Seyyid Nesîmî ve diğer birçok gazelinde de Hüseyinî mahlasını kullanmaktadır (Ayan, 2002: 24).” Yalnızca Ayan'ın teklifi ile sınırlı kalan bu iddiaları destekleyecek başka bir kaynağa rastlanmamıştır.

Ömer b. Mezîd'in *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*'inde Şîrâzî'ye ait toplam yedi şiir bulunmaktadır. Ancak yukarıda matlı verilen gazel dışındaki şiirler Nesîmî Divanı'nda yer almamaktadır (Canpolat, 1995: 119, 125, 153, 163, 189, 238). Bu durum, bir karışıklık olabileceğini akla getirmektedir. Nesîmî'nin Şîraz'da doğduğuna kanaat getiren ve buna nispetle Şîrâzî mahlasını taşıdığını düşünen müstensihler ya da derleyiciler, ilgili şiiri Nesîmî'ye mal etmiş olabilir. Yahut Ömer b. Mezîd'in sehven böyle bir karışıklığa neden olduğu söylenebilir.

İranlı araştırmacıların da Nesîmî'yi, kendi milletlerine mal etme çabalarının bir sonucu olarak Şîrâzî/Şîrazlı gösterdikleri bilinmektedir. Şihyeva, İran kaynaklarının bu tutumuna şöyle dikkat çeker: “İran edebiyatçılarının çoğu Şîrâzî, bir kısmı da Tebrizî nisbelerini tercih etmişlerdir. Bu gibi taassup duygusu içeren ifadeler, şairin mensubiyeti ihtimal edilen tüm ülkelerin araştırmacıları tarafından ele alınmasıyla dikkatimizi çekmektedir (2009: 468).” Aktarılan bilgiler, şairin modern İran kaynaklarından biri olan Ferheng-i Suhanverân'da “Şîrâzî” olarak anılmasına açıklık getirmektedir⁴¹.

Divan'da Şîrâzî mahlasını taşıdığı söylenen 35. şiirde bu mahlas, dipnottaki bilgiyle aktarılmıştır. Beyit, nüsha tenkidi yapılarak kurulmuş biçimiyle aşağıdaki gibidir (Ayan, 2002: 226):

Şüret-i Nesîmî'den bahışı ayırma kim

Añla ki sensen diyen devlet-i bîdâra baḡ⁴²

Dipnotta verildiği üzere, beytin Ayasofya nüshasına göre yeniden kurulmuş biçimi ise, aşağıdaki gibidir -Şiirin bütününe şüphe ile yaklaşmak gerektiği ifade zaaflarından da anlaşılmaktadır:-

Şüret-i Şirâzî'ni yahışını urma kim

Añla ki sensen uyan devlet-i pinhâna baḡ

Verilen bilgilerden hareketle, Nesîmî Divanı'nın Ayasofya nüshasında, "Şirâzî" mahlasını taşıyan ve Şirâzî adlı şairle karıştırılan bir şiirin bulunduğu çıkarılabilmektedir. Nesîmî'nin bu mahlası kullandığı kesinleştiğinde, şairin doğum yeri ile ilgili ihtilafların da son bulacağı aşikârdır. Ancak bu mahlası bir ihtimal olarak anan Ayan da müspet bir sonuca ulaşamamıştır: "Hâlbuki Mecmû'atü'n-Nezâ'ir sahibi Ömer b. Mezîd, Şirâzî'ye ait nazire ve gazeller ile kendisine diğer şairlerin yazdıkları nazireleri kaydetmiştir. Hatta bizzat Ömer b. Mezîd'in bile Şirâzî'ye nazireleri vardır. Ömer b. Mezîd, Nesîmî'yi idrak etmiş denmese bile, ona en yakın yaşamış ve mecmua kaleme almış bir kimsedir. İran kaynakları bu iki şahsı, yani Nesîmî ile Şirâzî'yi karıştırmaktadırlar. Şirâzî ile Nesîmî'nin aynı şahıs olmaları halinde bu mecmuadaki Şirâzî adına tespit edilen diğer gazel ve nazireler de, karşılaştırmaya esas aldığımız veya görüp incelediğimiz divanlarda yer alabilirlerdi (2002: 91)." Ortaya konan deliller, Nesîmî'ye "Şirâzî" mahlası atfedilebilmesi için yeterli görünmektedir. Bu durumda şiirin de, Nesîmî'ye değil, Şirâzî mahlası diğer bir şaire ait olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Nesîmî Divanı nüshalarının mahlas beyitlerinde anılan her adı, şaire izafe etmek pek makûl bir yol değildir. Nitekim Hüseyin Ayan, bir çalışmasında, "Seyyid Nesîmî Divanı elyazmalarının birinde Fuzûlî'nin bir gazeline tesadüf ettim. Seyyid Nesîmî'nin bazı gazellerinin Halîlî'ye mal edildiğini gördüm (1973: 22)." cümleleriyle, durumun hassasiyetine ve muhtemel karışıklıklar hususunda dikkatli olunması gerektiğine işaret etmektedir. Aksi durumda, Nesîmî Divanı'nın 1990 yılında yapılan baskısında "Mesîhî" mahlasını taşıyan 207 numaralı gazelden (s. 202) hareketle, şairin Mesîhî mahlasını da kullandığı iddia edilebilir⁴³.

7. Na‘îmî

Nesîmî’den bahseden kaynaklar içinde onun “Na‘îmî” mahlasını taşıdığına yer veren tek eser Hüseyin Ayan’ın Divan neşridir. Bu eserde, Nesîmî’nin Fazlullah’la tanışmadan önce kullandığı mahlaslar sıralanırken onun, Divan’daki 67. gazelde “Na‘îmî” mahlasını kullandığı belirtilmiştir (2002: 24)⁴⁴. Bu durum, onun Fazlullah’la tanışmadan önce mahlasını bile tam olarak tespit edememesine bağlanmıştır⁴⁵. Belirtilen beyit, Divan’da şu biçimde yer almaktadır (2002: 262):

Çün Nesîmî buldı cisminde Hüseynî cismini
Şol ki Qur’ân didi Hâk’dan levh-i maḥfûzuñ durur

Beyitteki “Hüseynî cismini” ifadesinin Isparta nüshasında “Na‘îmî zâtını” olduğu dipnotla belirtilmiştir. Yani Na‘îmî adı, yalnızca Isparta nüshasında geçmektedir. Her iki durumda da beyitte Hüseynî ya da Na‘îmî’nin mahlas olarak kullanılmadıkları söylenebilir. Çünkü şair mahlasını “Nesîmî” olarak beyitte zaten anmaktadır. Na‘îmî, Hurufiliğin kurucusu ve Nesîmî’nin yol göstericisi olan Fazlullah-ı Esterâbâdî’nin mahlasıdır. Bu durumda şair, kendi cisminde üstadı Fazlullah’ı bulmaktadır. Beyitteki ifade “Hüseynî” olarak alındığında Hazreti Hüseyin’e ya da Hallâc-ı Mansûr’a gönderme yapıldığı düşünülebilir. Ayrıca, bazı divan nüshalarında Nesîmî’nin üstadı olan Fazlullah’ın şiirlerinin de kaydedilmesi doğal karşılanmalıdır. Sözcüleri İran Meclis-i Sinâ Kütüphanesi 14193 numarada kayıtlı Nesîmî Divanı, Fazlullâh’ın “Na‘îmî” mahlasıyla yazdığı Farsça şiirlerle başlar. Ardından (21b’den sonra) Nesîmî’nin Farsça şiirlerine yer verilir⁴⁶. Nesîmî’nin eski harfli matbu divanında da Na‘îmî mahlaslı bir şiir bulunmaktadır (1844: 4):

میگوی نعیماً جو امروز
در دانه بحر کبر یابی

Bazı divan nüshalarına kaydedilen Fazlullah’a ait şiirler, onun öğrencisi/halifesi Nesîmî’nin zannedilmiş olabilir. Esasen şairin, üstadı Fazlullah ile aynı mahlası taşımasının pek de mümkün olamayacağı ortadadır. Mehdilik, Mesîhlik hatta Tanrılık iddiasında bulunan bir kişinin, kendi mahlasının halifesi tarafından kullanılmasını hoş karşılamayacağı sonucuna ulaşmak pek de yanlış olmasa gerektir.

8. İmâd

Nesîmî'nin Farsça Divanı'nı neşreden Y. C. Pindarî, şairin Farsça bir şiirinde mahlas olarak İmâd'ı kullandığını belirtir. Araştırmacı bu mahlasın şair tarafından "Nesîmî"den önce kullanıldığı sonucuna ulaşır (1993: 23). Şairin adının kaynaklarda "İmadeddin" olarak yer alması, bu görüşü destekleyen bir veridir (Şihyeva, 2003: 55). Ancak tek bir şiirden hareketle varılan bu sonucun, başka dayanaklara da ihtiyaç gösterdiği aşikârdır.

9. Mahlassız Şiirler

Abdûlbaki Gölpinarlı, Nesîmî Divanı nüshalarında rastladığı, Fazl'ın ölümü için düşürülen mahlassız iki Farsça tarihi, şaire izafe ederken şu açıklamada bulunur: "Bu tarih kitapçı Raif Yelkenci'de, XVI. yüzyıla ait bir mecmuada ve Ali Emîrî'nin Farsçalarında 438 No.'daki Nesîmî Divanı'nda, aynı kütüphanenin aynı bölümünde 439 No.'da kayıtlı Nesîmî divanında kıta ve rubailerden önce mukayyettir. Nesîmî divanlarındaki tarih kıtası, Raif Yelkenci'nin mecmuasına nispetle daha doğru ve bir beyit de fazladır. Bu iki tarihin de Nesîmî'ye ait olduğu anlaşılıyor; fakat ikisinde de mahlas yok. Herhalde Fazl'ın katlini müteakip bütün Hurufilerin takibe uğraması, mahlas kullanmamasına neden olmuştur (1989: 10)."

Nesîmî'nin, tüm gazellerinde bir mahlas geçer. Hatta şair, tuyuğ gibi kısa manzumelerde bile yeri geldikçe mahlasını anar. Bu durum, şairin mahlas kullanmaya özen gösterdiğini ortaya koymaktadır. Kaldı ki inancını şiddetle savunduğu için idam edilen, Mansûr gibi olmayı ve ölmeyi saplantı derecesinde şiirlerinde işleyen bir şairin takibattan korkarak bir tarih manzumesinde mahlas kullanmadığını düşünmek, makul bir çıkar yol olmasa gerektir. Ancak yine de şairin, mahlas kullanmadığı şiirlerinin bulunabileceğini haber veren bir ihtimal olarak bu tespitin de anılması uygun olur.

Sonuç

Nesîmî hakkında yazılı veya sözlü tüm verilerin, onun hakkında yazılan biyografilere eklenmesi sonucunda, giderilmesi son derece müşkül bir bilgi kirliliği vücuda gelmiştir. Şairin geniş bir coğrafyada, birçok millet ve inanç temsilcisi tarafından benimsenmesi ya da benimsenmeye çalışılması, bu kirliliğin başlıca sebebidir. Yazılı veya sözlü olarak aktarılan her bilginin kayıtlara geçmesi, Nesîmî biyografilerinin arka arkaya sıralanan efsanevî hikâyelerden tereküp etmesine neden olmuştur. Öyle ki bilimsel ya da akademik olma iddiasındaki yayımlarda onun, idam edilirken vaizle yaptığı muhayyel konuşma, derisini sırtlayıp Halep'in yedi kapısından birden çıkması gibi hususlar, biyografik veriler olarak işlenmiştir.

Nesîmî, Hurufî bir şairdir. Savunduğu ve inandığı bu görüş nedeniyle idam edilmiştir. Yalnızca bu iki önerme ile yola çıkılsa bile, şair hakkında ortaya atılan birçok iddia zan altında kalır. Meselâ Nesîmî'ye izafe edilen Alevîlik ve Bektaşîliğin, yahut Şiîliğin; şairin Hurufî olduğu kabul edilirse, ciddi bir şekilde sorgulanması icap eder. Çünkü Hurufîlik, adı geçen inançların bir kolu ya da savunucusu olarak zuhur etmemiştir. Bu gibi problemlerin halledilebilmesi için, popüler kültüre mal olan kabullerin değil, bilgi değeri olan ve mantıkî süreçlerle izah edilebilir verilerin işlenmesi gerekmektedir. Nesîmî'yle aynı mahlası kullanıp onun gölgesinde kalan ve bir süre sonra şiirleri bu meşhur şairin divanında boy gösteren diğer şahsiyetlerin de tespiti veyahut ayıklanması da ayrı bir sorun olarak kendisini göstermektedir.

XIV. asrın bu büyük şairinin hayatı, düşünceleri ve şiirlerinin yanı sıra mahlasları hakkında da birçok teklif ve iddianın bulunduğu dikkati çekmektedir. Bunlar ciddi bir şekilde tahlile tabi tutulduğunda ya da kaynak güvenilirliği açısından sorgulandığında birçoğunun doğru bilgi olmaktan uzak kaldığı görülmektedir. İddiaların ekserisi, Nesîmî Divanı yazmalarında görülen şiirlerden bir iki tanesinde farklı mahlaslara rastlanılması üzerine temellendirilmiştir. Lâkin yazma divan ve mecmualara ünsiyeti bulunan araştırmacıların takdir edeceği üzere, bir şairin şiirinin diğerine nispet edilmesi ya da müstensihlerin çoğalttıkları eserlere müdahale edip mahlasları değiştirmesi, karşılaşılabilecek durumlardır. Bir divan nüshasında bulunan her şiir, o divanın serlevhasındaki isme ait olmayabilir. Hele hele Nesîmî gibi birçok taklitçisi ve mahlasdaşı olan bir şair hususunda çok dikkatli davranılması gerekmektedir.

Nesîmî'nin edebî künyeleri hakkında söylenenlerin derlendiği ve değerlendirildiği bu çalışmada, şaire ait olduğu düşünülen birçok mahlasın zayıf deliller ve bazen de zorlamalar yoluyla literatüre dâhil edildiği görülmüştür. Bununla birlikte, Nesîmî'ye izafe edilen mahlaslardan "Hüseynî", şairin bir diğer mahlası olarak ön plâna çıkmıştır. "Hüseynî" adının Nesîmî ile vezin açısından uyumlu olması ve onun yerini kolaylıkla alabilmesi, bir mahlas değişikliğini ya da eşzamanlı bir kullanımı haber vermektedir. Üstelik bu mahlasın, Nesîmî Divanı yazmalarının serlevhalarında anılması, onun bu mahlası kullandığının eskiden beri bilindiğini göstermektedir. Çalışma kapsamında değerlendirilen Seyyid, Seyyid Nesîmî, Hâşimî, Şirâzî, Na'îmî ve İmâd mahlaslarının, oldukça zayıf karinelerle Nesîmî'ye mal edildiği, gözlemlenen bir diğer husustur. Nesîmî Divanı yazmalarında karşılaşılan her mahlasın ona ait zannedilmesi, ayıklanması gereken yanlış bilgilere yenilerini eklemiş, böylece, Nesîmî'nin kullandığı mahlaslarla ilgili ayrı bir bilgi yığını oluşmuştur.

Türk edebiyatının yüz akı ve Hurufiliğin Anadolu’da yayılabilmesinin en etkili âmillerinden olan Nesîmî, öldürülüşünün üzerinden asırlar geçmesine rağmen; kendisine şöhret kazandıran idealizmi ve güçlü mısraları ile, oluşan bilgi kirliliği içinde kendisini hissettirmektedir. Nesîmî’yi Nesîmî yapan ve ona Türk edebiyatı içinde müstesna bir yer kazandıran Hurufilik, bir çıkış noktası addedilmelidir. Hurufî olduğu için öldürülen bu şairin, sevgilisinin saçını “Ve’l-leyl”, yüzünü “Ve’d-duhâ” olarak vafsettiği Hurufiyane aşk terennümleri, taklitçilerinin asla erişemediği yüksek estetik bir seviyeye sahiptir. Bu şiirlerden hareket edilerek Nesîmî şiirinin üslûp özellikleri açık bir şekilde belirlenmeli ve yazma eserlerde bulunan Nesîmî mahlaslı bütün şiirler, Hurufilik süzgecinden geçirilmelidir. Bu gerçekleştiğinde, “Nesîmî” mahlası taşıyan birçok yeni şiir keşfedilecek ve eldeki birçok şiir elenecektir. Böylece, Hurufilik akidelerini estetize etmeyi başaran kudretli Türk şairinin şiir dünyasına bir adım daha yaklaşılabilecektir.

Sonnotlar

- ¹ Nesîmî, Türkiye Türkleri ve Azeri Türklerinin müşterek şairi olmakla birlikte İranlılar tarafından da benimsenmiş, “seyitlik” iddiası hasebiyle de Türkleşmiş bir Arap olarak nitelenmiştir. Şairin milli mensubiyeti bahsi için şu çalışmaya bakılabilir: Seadet Şihyeva, “Nesîmî’nin Milli Mensubiyeti Meselesi”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 39, 2009, Erzurum, s. 459-482.
- ² Şihyeva’nın (2009: 462) eserinde yer verdiği kadarıyla şaire nispet edilen doğum yerleri şöyledir: Tebriz, Bağdat, Nesim, Nissibin, Diyarbakır, Şiraz, Beyza, Halep, Kafkasya, Bakü, Şamahı, Şirvan.
- ³ Kemal Edip Kürkçüoğlu’nun (1973: I-II) eserinde yer verdiği kadarıyla şaire nispet edilen isimler şöyledir: İmâdüddin, Ömer, Ali, Muslihüddin. Kaynakların pek anmadığı, ancak Latifî’nin bildirdiği bir isimse, “Abdülmênâf”tır (Canım, 2000: 523).
- ⁴ Bâtınîlerin propaganda amaçlı kullandıkları bu yöntemi Gölpinarlı şu cümlelerle teyit eder (1989: 16): “Çok eskiden beri Bâtınîlerin, halkı kendilerine çekmek için kullandıkları bir taktik vardır: Her şöhret kazanmış halk tarafından büyük tanınmış kişiyi kendilerinden gösterirler; böylece de halkta, öyle büyük bir zat bile bu yolda olduktan sonra elbette bu yol doğrudur kanaatini uyandırır.”
- ⁵ Türk edebiyatı tarihlerinde ve Nesîmî biyografilerinin birçoğunda şairin birden fazla mahlas kullandığına değinilmiz. Bu çalışmada, şairin kullandığı mahlaslara değinmeyen çalışmaların künyeleri verilmeyecek, konu hakkında malûmat veren kaynakların verileri değerlendirilecektir.
- ⁶ Malûmdur ki mahlas dedikleri bir nispet i’si ve bir sözcüktür. Mahlas hususunda bir sözcük bulmakta aciz ve yetersiz olanlar, ne icat ne de ihtira edebilirler. Öyle ki bazı sözden zevk-i selim sahipleri ve âlimler -şairin- ne kadar kudret ve yeterliliği bulunduğunu ondan çıkarırlar.
- ⁷ Aynı doğrultudaki bir başka çalışmada şairlerin neden mahlas değiştirdikleri şu maddeler halinde verilmiştir: 1. Mahlaslarını sonradan beğenmediği için mahlas değiştirme. 2. Mahlasının anlamı beğenilmediği için başkası tarafından mahlas verme. 3. Mahlasın uzun olmasından ötürü mahlas değiştirme. 4. Yeni bir imaj sağlamak için mahlas değiştirme. 5. Mahlası başkaları tarafından beğenilmediği ve alay konusu olduğu için mahlas değiştirme. 6. Mahlas benzerliğinden ötürü mahlas değiştirme (Yıldırım, 2006: 59-63).

- ⁸ Tarafımızca devam ettirilmekte olan çalışma ile divan nüshalarındaki “Hüseyin” mahlasının, hep aynı şiirlerde mi yoksa herhangi bir sistematik gözetilmeden rastgele mi kullanıldığı sorgulanmaktadır. Bu araştırma neticesinde şairin, bu mahlasları eş zamanlı olarak mı yoksa birini terk edip diğerini kullanmak suretiyle mi kullandığı ortaya konmaya çalışılacaktır.
- ⁹ Bilgi, www.yazmalar.gov.tr [01.9.2012] adresinden alınmıştır. 108b’de böyle bir kayıt yoktur.
- ¹⁰ Ayan’ın Akçağ (1990) ve Türk Dil Kurumu’ndan (2002) yayımlanan Divan neşirlerinde şaire ait tüm şiirlerin derlenmediği, daha sonra Divan’a katkı yapmayı amaçlayan çalışmalardan anlaşılmaktadır. Bu hususta yazılan makalelerin (Köksal, 2000 ve 2009 ile Zülfe, 2005) yanı sıra, Nesimi’ye ait olamayacağı aşikâr kimi şiirlerin Divan’a alınması, ilgili neşirde bulunmayan 186 şiir barındıran Bayezid Umumi Kütüphanesi 3353 numaralı nüshanın görmezden gelinmesi (Ayan, 1973: 23) gibi hususlar, elimizde tam bir Nesimi Divanı bulunduğundan şüphe etmemizi gerektirmektedir. Şairin şiirleri ve edebî kişiliği hususundaki bazı tespitlerimizi ayrı bir yazı olarak hazırlamaktayız.
- ¹¹ Aynı delil Selman Mümtaz tarafından da dile getirilmiştir. Bkz. Mümtaz, 1973: 267.
- ¹² Cahit Öztelli (2012-ilk baskısı 1969 yılındadır) tarafından ortaya çıkarılan ve bir şiirinde kendisini “Kul Nesimi” olarak andığı için, Seyyit Nesimi’den ayırt edilmesi için bu isimle anılan şair, apayrı bir problem teşkil etmektedir. Öyle ki Öztelli’nin ortaya koyduğu eser, bir kaynakçadan bile mahrumdur. Kimi akademik çalışmalarda referans olarak gösterilen bu eser, başka bir Nesimi’ye dikkat çekmesi yönüyle kıymeti haiz ise de aktardığı bilgilere şüphe ile yaklaşılmalıdır.
- ¹³ “X. asırda Bağdat’ta dara çekilmiş Hallâc Mansûr Hüseyin’in şerefine ilk şiirlerini Hüseyin tahallüsü ile yazan Nesimi’nin eserlerinde vahdet-i vücud (panteist) felsefesini tebliğ eder (Kehremanov, 2005: 153).” Ayrıca: “Genç Nesimi, hele medrese talebesi iken şarkta giden bu ideya mübarezesini izlemeye başlayıp “ene’l-Hak” dediği için X. Asırda Bağdat şehrinde dara çekilmiş Hallac Mansûr Hüseyin’in tarikatını daha çok beğenmiş, aynı zamanda Erdebil’de geniş tebliğat aparmakta olan Şeyh Safi canişinlerinin görüşlerine râğbet beslemiştir. Mahz buna göre de o, ilk şiirlerini Hüseyin tahallüsü ile yazmıştır (Araslı, 2004: 5).” İran’da yayımlanan Dîvân-ı İmâdüddîn Nesimî’de de şu kayıt vardır: “Onuncu asırda Bağdat’ta dara çekilmiş Hallâc-ı Mansûr-ı Hüseyin’in sufi görüşlerini tebliğ eden Nesimî, ilk şiirlerini “Hüseyin”, “Seyyid” ve “Seyyid Hüseyin” tahallüsü ile yazmıştır (Alırza Yehfürûzânî, 1389: 5)
- ¹⁴ “Mansûr’a olan bu sempatinin (temayülün) bir göstergesi de, önceki yıllarda yazdığı şiirlerinin altına şair olarak ‘Hüseyin’ takma adını sıklıkla kullanmasıdır. Hüseyinî, Hüseyin taraftarı anlamına gelmektedir ve Mansûr’un diğer adıdır (Kortantamer, 2010: 120).”
- ¹⁵ Âşık Çelebi Tezkiresi’nde Nesimî ve Mansur birlikte anılır, ancak bu iki şahsiyet arasındaki “Hüseyinî” münasebetine değinilmez. Hatta Hüseyin adı da geçmez (bkz. Kılıç, 1994: 458-459).
- ¹⁶ Yazmada, tenkitli neşirde bulunmayan şiirler bulunduğunu da haber verelim.
- ¹⁷ Şiirin Hurufî akidelerini dile getirmek için kaleme alınmış olması, Hüseyinî’nin Hurufîlik öncesi bir mahlas olduğu düşüncesine tezat teşkil etmektedir. Yazmadaki diğer Hüseyinî mahlaslı şiirler için de aynı durum geçerlidir.
- ¹⁸ Söz konusu iki mahlas birbirinin yerine kullanıldığında vezinde bir bozulmaya neden olmaz.
- ¹⁹ Öztelli’nin yayımladığı biçimiyle şiirde Hüseyinî ve Seyyid isimleri geçmemektedir. İlgili eserde beyitler şöyledir (2012: 121):

Ehl-i İmân işlerin şol demde inkâr itdiler

Çün Nesimî’yi Haleb şehrinde ber-dâr itdiler

Eyle kim cevır eyleyüp zulum ile Hakk'ı başdılar

Ahşen-i takvîmi gör kim nice inkâr itdiler

²⁰ Şiirde vezin kusurları ve okuma hataları dikkati çekmektedir. Ayrıca Öztelli'nin adı geçen çalışmasında şiirlerin kaynağının meçhul olması, hatta çalışmada bir Kaynakça'nın bulunmaması da "Kul Nesîmî" hakkında aktarılan bilgilere şüphe düşürmektedir. Yine de eserdeki şiirlerin en az bir yazma esere dayandığı farz edilebilir.

²¹ Bu ihtimal Hüseyinzade Mehmed Sıddik tarafından Nesîmî'nin Şiilîği bağlamında dile getirilmiştir: "Onun Hüseyinî tahallüsünün sebebi, bir taraftan İmam Hüseyin'e aleyhisselâma olan aşkı ve başka taraftan Hüseyin bin Mansur-ı Hallac'a olan iradeti olmalıdır (1387: 48).

²² Şihyeva bu bilgileri şu kaynaklara istinaden aktarır: Beqdeli, Q. (1973). Büyük İnsanperver, *Azerbaycan Mektebi*, NO:9; Benderoğlu, İ. (1973). İmadeddin Nesimi el-Bağdatî, Bağdat.

²³ Ayan, Nesîmî'nin Seyyid mahlasını kullandığı şiir olarak 28. gazeli gösterir. Bu şiirde iki defa "Seyyid", bir defa "Hâşimî" sözcüğü geçmesine rağmen, bunların mahlas olarak kullanıldıkları iddia edilmez. Çünkü söz konusu ifadeler Hazreti Muhammed'in sıfatı olarak sarf edilmiştir (2000: 215):

Seyyid-i kevcneyn-i hatm-i enbiyâ hayrû'l-beşer

Hâdî-i nûr-ı hidâyet maţla' -ı zât u şifât

Seyyidü'l-evlâdî Âdem enbiyâlar serveri

Gelmedi 'âlem-i ahşende ancılayın hiç zât

²⁴ Bu ve benzeri şiirlere şüphe ile yaklaşılmalıdır. Çünkü Nesîmî'nin temsilcisi olduğu Hurufilik, XVI. asırda Alevî ve Bektaşîlerle karışmaya kadar, 12 imam sevgisini bu derece şevkle işlememiştir.

²⁵ Nesîmî ile Kul Nesîmî arasındaki karışma da böyle bir nedene isnat etmektedir.

²⁶ "Toplam 106 beyitlik bu eserin yazarının 'Seyyid' mahlaslı olması muhtemelen onun Nesîmî Divanı'nda yer almasına yol açmıştır. Belli olduğu üzere Nesîmî'nin mahlaslarından biri de 'Seyyid'dir ve şair bu mahlası bazen teklikte, bazen ise 'Hüseyinî' ve Nesîmî' mahlaslarıyla beraber kullanmıştır. Amma Nesîmî gerek Fars, gerekse de Türk şiirinde 'Seyyid' mahlasıyla yazan yegâne şair olmamıştır. Bu açıdan tekçe mahlastan hareketle eseri Nesîmî'ye ait etmek olanaksız görünmektedir (Şihyeva, 2011: 1013)."

²⁷ Milli Kütüphane Yazmaları 06 Mil Yz A 4641 numaralı Usûlî Divanı nüshasında da bu tahmisler yan yana iki sayfada (26b-27a) aynı başlıklarla yer almaktadır. Usulî'nin tahmisi ile ilgili tespiti Şihyeva da yazısında yer vermiştir (2003: 52).

²⁸ Bu beyitle ilgili verilen dipnotta, Divan'ın Ayasofya ve Isparta nüshalarında mahlas olarak "Seyyid" adı geçmektedir.

²⁹ Bu beyitle ilgili verilen dipnotta, Divan'ın Mısır nüshasında bu şiirde mahlas olarak "Mesîhî" adı geçmektedir. Çalışmada bu mahlas için bir başlık açmaya gerek duyulmamıştır.

³⁰ Kürkçüoğlu'nun Nesîmî hakkındaki önemli çalışmasının başlığının "Seyyid Nesîmî Divanı'ndan Seçmeler (1973)" olduğunu, Seyyid Nesimi Okulu ve Misyonu" başlıklı bir kitabın bulunduğunu belirtmek kâfi olur.

³¹ Beyit, Ayan neşrinde şöyledir (2002: 256):

Seyyid ü sādāt medhīn çün Nesīmī söyledi
Tūṭī-i şīrīn-maḳāle nuṭṭ ile tökdi şeker

³² Aynı ifadeyi Kul Nesīmī, bir dörtlüğünde şöyle kullanmıştır (Öztelli, 2012: 37):

Gerçi bugün Nesīmīyem
Hāşīmīyem Ḳureyşīyem
Bir şanemūn esīriyem
Āh n'idem n'idem n'idem

³³ Gerek kendi çalışmasından, gerekse Azerbaycan'da konu hakkında yapılan çalışmalardan haber ettiği ve elindeki dokümanları paylaşma nezaketi gösterdiği için Sayın Şihyeva'ye teşekkür ediyorum.

³⁴ İlgili şiirde bahsedilen beyitler şunlardır:

Sultānum ol şāh-ı cihān ḳuṭb-ı zemīn ü āsumān
Sırr-ı Hüseyn oldı 'ıyān şarḳ ile ğarb yek-sān baña

Buldum cihānda muḳtedā [hem] 'ışḳa ḳıldum iḳtidā
Gel Hāşīmī ḳıl cān fedā cān u cihān yek-sān baña

Evvvel gelüp şoyılmışam hem 'ışḳ ile yayılmışam
Şimdi yine ṭuyulmuşam ber-dār dār yek-sān baña

Çün cāñ olur 'aşḳa uyan küll-i vücūddan el yuyan
Ben Seyyid'em gelsün şoyan cān ile ten yek-sān baña

³⁵ Hurufiliğin özgülüğü hususunda bkz. (Usluer, 2009/b: 173-178).

³⁶ Alevî-Bektaşî zümrelerin sonraki asırlarda Hurufiliği benimsemesi, Fazlullah'ı ve Nesīmī'yi kendilerinden sayması neticesinde Hurufilik, âdet Aleviliğin ya da Bektaşiliğin bir kolu ya da bir yorumu addedilmiştir. Ancak Hurufilerin Şii ya da Sünnî herhangi bir fırkaya ait argümanları kullanmalarının esas nedeni kendi düşüncelerine meşru bir zemin hazırlamaktır. Bu hususta Fatih Usluer'in "Hurufilikte On İki İmam (2010)" başlıklı yazısına müracaat olunabilir.

³⁷ Hāşim, Hazreti Peygamber'in cediti Abdülmuttalib'in babasıdır. Bu zata nispetle Hazreti Muhammed ve amcalarının evlat ve ahflatlarına Benî Hāşim ya da Hāşimî denir (Şemseddin Sâmi, 1316: 4723).

³⁸ Şiir, Nesīmī Divanı'ndaki 433. gazeldir. Tüm nüshalarda Nesīmī mahlası taşımaktadır (Ayan, 2000: 725).

- ³⁹ Eserde tespit edilen şiirler şu şekilde verilmiştir: “Nesîmî Divanı’nda, hayatının birinci devresine ait 1 mesnevi, 40 kadar gazel ve 50 kadar tuyuğ tespit edebildik. Bu manzumelerin numaraları şöyledir: Mesnevi: 2; Gazel: 2, 9, 16, 21, 23, 28, 32, 35, 37, 38, 67, 68, 121,147, 152, 161, 180, 196, 214, 217, 219, 229, 237, 238, 259, 282, 288, 291, 309, 316, 339, 342, 346, 355, 359, 383, 393, 398, 413, 431, 435, 439, 450, 455 numaralı gazellerle, tuyuğlarda ise: 2, 3, 11, 17, 18, 19, 22, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 58, 60, 78, 100, 104, 128, 130, 136, 154, 155, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 200, 217, 237, 238, 247, 252, 259, 265, 267, 273, 274, 284, 296, 297 ve 314 numaralı manzumelerdir (Ayan, 202: 24).”
- ⁴⁰ Ancak Nesîmî’nin Fazlullah’la buluşmadan önceki şiirleri içinde yer almayan 424 numaralı gazelde (s. 714) ve 140. tuyuğda “Seyyid” mahlası kullanılmıştır. Bu ayırmadaki bazı diğer hatalar için F. Usluer’in “Nesîmî Şiirlerinin Şerhlerinde Yapılan Yanlışlıklar (2009/b)” başlıklı yazısına bakılabilir.
- ⁴¹ İlgili eserde Nesîmî’nin bu nispeti ya da başka bir özelliği hakkında bilgi verilmez. Okuyucu, Nesîmî-i Bağdâdî başlığında Nesîmî-i Şirâzî maddesine yönlendirilir. Bu madde başlığı altında ise şairin adının Seyyid İmâdeddîn olduğu ve kendisinin Hurufî halifelerinden bulunduğu bildirilir (Hayyâmpür, 1340: 662).
- ⁴² Şiirin kafiye ve redifi “âna bağ” biçimindedir. Son beyitte “âra bağ” biçimini almaktadır. Bu durumda beytin diğer nüshada yazan biçimi daha mantıklı görünmektedir.
- ⁴³ bkz. Değirmençay,2013: XVII. Nesîmî Divanı’nın 2002 yılında yapılan tenkitli neşrinde, Mesîhî mahlası -nüsha farkı olarak bile- yoktur (s. 437).
- ⁴⁴ Hüseyin Ayan’ın Nesîmî ile ilgili başvurduğu kaynaklardan Mecmû’atü’n-Nezâ’ir’de “Na’îmî” mahlaslı bir şairin Nesîmî’ye naziresi bulunmaktadır (Canpolat, 1995: 209).
- ⁴⁵ Fatih Usluer, aynı şiirin Hurufî düşünceler çerçevesinde yazıldığını belirterek bu tespitin yanlış olduğunu şu şekilde ortaya koymuştur (2009/b: 1076): “Prof. Dr. Hüseyin Ayan’ın, Nesîmî’nin birinci dönemine ait olarak gösterdiği 67 numaralı gazelini,

Çün beneynâ fevğaküm seb’ an şidâden o didi

Hem ce’ alnâhâ sirâcen şol yidi hâttuñ durur

...

Ve’s-semâi zâtü’l-burüc ol şaç u kaş u kirpigin

Hem ce’ alnâhâ ırbâkan seb’ a eflâkûñ durur

...

Zülf ü kaşuñ kirpügüne Hağ didi Ümmü’l-kitâb

Fî-şeb-i esmâ semâda sî vü dü hüsnüñ durur

beyitlerinde geçen ‘yedi hat’, ‘saç u kaş u kirpik’, ‘sî vü dü’, ‘Ümmü’l-kitâb’ terimlerinden dolayı, aynı şekilde Nesîmî’nin ikinci dönemine, yani Hurufî olduktan sonraki döneme ait kabul etmek durumundayız. Zira bu terimler, Hurufî felsefesinin temel argümanları arasında yer alır.”

- ⁴⁶ Bu yazmada Nesîmî’nin künyesi “Ebû’l-Fazl Emîr Seyyid Nesîmî” olarak geçmektedir. Buradan, Nesîmî’nin “Fazl” adında bir oğlunun bulunduğu tespitini de yapmak mümkündür (bkz. 21b). Aynı künye, Divan’da da kendisine yer bulmuştur. Divan’ın ilk mesnevisinin sonunda “K’ebîyât-ı Ebu’l-Fazl Nesîmî / Min matla’ı hâzihî naîmî” beytinde de aynı durum ifade edilmektedir (Ayan, 2000: 156).

Kaynakça

- AKÜN, Ö. F. (1994). “Divan Edebiyatı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 389-427.
- ARENDONK, C. V. (1979). “Şerîf”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. XI, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 435-442.
- AYAN, H. (1973). “Kul Nesîmî’ye Ait Olduğu Sanılan Şiirler”, *Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S. 6, Erzurum, s. 21-33.
- AYAN, H. (1990). *Nesîmî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- AYAN, H. (2002). *Nesîmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*. 2 cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CANIM, R. (2000). *Latîfî - Tezkiretü’ş-Şu‘arâ ve Tabsıratu’n-Nuzamâ*, İnceleme-Metin. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- CANPOLAT, M. (1995). *Mecmû‘atü’n-Nezâ‘ir, Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DEĞİRMENÇAY, V. (2013). *İmâdüddin Nesîmî ve Farsça Divanı’nın Türkçe Çevirisi*. İstanbul: Kurtuba Kitap.
- GÖLPINARLI, A. (1953). *Nesîmî-Usûlî-Rûhî Hayatı Sanatı Şiirleri*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- GÖLPINARLI, A. (1989). *Hurufîlik Metinleri Kataloğu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu – Basımevi.
- HEYET (1993). “Nesîmî”. *Azerbaycan Türk Edebiyatı*. C. 2. 58-87.
- İPEKTEN, H. (1999). *Nâilî Hayatı Sanatı Eserleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İSEN, M. (1990). *Usûlî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAHAN, A. (1971). “Nesîmî”, *Türk Ansiklopedisi*, C. 16, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 202-203.
- KEHREMANOV, C. (2005). *Azerbaycan Klassik Edebiyyatından Seçmeler*. C. 2, Bakü: Şark-Garb Yayınları.
- KERİMLİ, T.; Araslı, H. (2004). *İmadeddin Nesîmî, Seçilmiş Eserleri*. C. 1, Bakü: Lider Neşriyat.
- KILIÇ, F. (1994). *Meşâ‘irü’ş-Şu‘arâ, İnceleme-Tenkitli Metin*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). GÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- KORTANTAMER, T. (2010). “Nesîmî”, Çev.: A. Uğur Nalcıoğlu, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 42, Erzurum, s. 119-122.
- KURTOĞLU, O. (2006). “Divan Şiirinde Mahlas Değiştiren ve Birden Fazla Mahlas Kullanan Şairler”. *Bilig*. S. 38 (Yaz), s. 71-91.
- KÖKSAL, M. F. (2000). “Seyyid Nesîmî’nin Bilinmeyen Tuyuğları”. *Journal of Turkish Studies, Ağâh Sırrı Levend Hatıra Sayısı II-V*. 24, Harvard University Press, s. 182-208.

- KÖKSAL, M. F. (2009). “Seyyid Nesîmî’nin Yayınlanmamış Şiirleri”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. S. 50. Ankara. s. 77-135.
- KÜRKCÜOĞLU, K. E. (1973). *Seyyid Nesîmî Divanı’ndan Seçmeler*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- MEHMEDZADE, H. (1998). “Nesîmî’nin Hayatı ve Farsça Divanı”. çev.: Turgut Karabey. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. S. IX. İzmir. s. 135-147.
- MÜMTAZ, S. (1973). “İmâdeddin Nesîmî”. *Makaleler Mecmuası*. Bakü.
- ÖZTELLİ, C. (2012). *Kul Nesîmî*. İstanbul: Demos Yayınları.
- PİNDARÎ, Y. C. (1993). *Zindegî ve Eş’âr-ı İmâdeddin Nesîmî*. Tahran.
- SEYYİD İMÂDÜDDİN NESİMÎ. (1844). *Nesîmî Divanı*. İstanbul.
- SEZGİN, A. (1990). *Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SİDDİK, H. M. (1389). *Seyyid İmâdüddîn Nesîmî Türkçe Divanı*. Tebriz: İntişârât-ı Ahter.
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ. (1316). *Kâmûsu’l-A’lâm*. C. 6, İstanbul: Mihrân Matbaası.
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ. (1317). *Kâmûs-ı Türkî*. Dersaadet: İkdâm Matbaası.
- ŞİHIYEVA, S. (2003). “Nesîmî’nin Tahallüsleri”. *Hikmet*. No: 1. s. 52-60.
- ŞİHIYEVA, S. (2009). “Nesîmî’nin Millî Mensubiyeti Meselesi”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. S. 39. Erzurum. s. 549-482.
- ŞİHIYEVA, S. (2011). “Hurufîlik Edebiyatı Tarihinde Ahilikle Kesişen Kavramlar”. *1. Uluslar Arası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu (15-17 Ekim 2008 Kırşehir) Bildirileri*. C. 2. s. 991-1032.
- USLUER, F. (2009/a). *Hurufîlik: İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*. İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- USLUER, F. (2009/b). “Nesîmî Şiirlerinin Şerhlerinde Yapılan Yanlışlar”. *Turkish Studies*. C. 4. S. 2 (Kış). s. 1072-1091.
- YEHFÜRÛZÂNÎ, A. (1389). *Dîvân-ı İmâdüddîn Nesîmî*. Tebriz: Merkez-i Pahş u Fûrûş.
- YILDIRIM, A. (2006). *Türk Edebiyatında Mahlas ve Mahlasnameler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ZÜLFİ, Ö. (2005). “Seyyid Nesîmî’nin Tuyuğlarına Ek”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. S. 4. Ankara. s. 121-135.

Yazma Eserler

Dîvânü es-Seyyid Hüseyinî eş-Şehîr bi-Nesîmî. Millî Kütüphane Yazmaları 06 Mil Yz A 2399/6.

Nesîmî Divanı. Millî Kütüphane Yazmaları 06 Mil Yz A 3445.

Kitâb-ı Seyyid Nesîmî el-Hüseyinî. Millî Kütüphane Yazmaları 06 Hk 108.

Dîvân-ı Hazret-i Seyyid Nesîmî. 06 Mil Yz A 9399.

Nesîmî Divanı. İnan Kütübhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı Millî 8441.

Usûlî Divanı. Millî Kütüphane Yazmaları 06 Mil Yz A 4641.

Nesîmî Divanı (Farsça). İnan Meclis-i Sinâ Kütüphanesi 14193.